

Doğukan Bozkurt

*Bahçeşehir Üniversitesi / Tarih Bölümü (Yüksek Lisans)

Giriş

Osmanlı Devleti, batı Anadolu Bizans sınırında bir gazi uç beyliği şeklinde ortaya çıkmış, zamanla Anadolu, Rumeli ve Arap memleketlerini ele geçirmiş, altı asrı aşkın bu toprakların kaderine hükmeden, Türk-İslam dünyasının en uzun soluklu devletlerinden birisi olmuştur. Osmanlılar özellikle Kanuni devrinde askeri ve politik anlamda gücünün zirvesine ulaşmış, dünya hakimiyeti için en büyük rakibi olan Habsburglar ile kıyasıya bir mücadeleye girmiştir.

Yaygın olarak Osmanlıların "altın çağı"nı simgelediği düşünülse de Süleyman'ın saltanatı Osmanlı İmparatorluğu açısından sonraki yıllarda etkisini hissettirecek birtakım dönüşümlerin yaşanmaya başladığı bir dönemdir. Özellikle Harem'in sonraki yıllarda hanedan ve devlet açısından önemli bir kurum olarak gelişip var oluşu, Süleyman'ın Hürrem'e verdiği eşsiz değer ve sınırsız hoşgörü sonucunda yaşanan ilklerin etkisiyledir.(1) Yine Hürrem'in çeşitli vesilelerle devlet işlerine karışması ondan sonra gelecek valide sultanlara da model olmuştur.(2) Ayrıca güçlü paşalar dönemi yine Süleyman'ın saltanatına denk düşer. İbrahim Paşa'ya verilen sınırsız yetkiler, sonrasında Rüstem Paşa'nın eşsiz gücü ve nihayet devletin sonraki yıllarına da damga vuracak Sokullu dönemi, buna verilecek örneklerdir.

Hürrem Sultan

Süleyman'ın saltanatının son iki yılında devletin ikinci adamı olarak başa geçen bir isim, Osmanlı padişahının geleneksel idari rolünü adeta sarstı ve bambaşka bir görüntü çizdi. Bu isim Osmanlı Devleti'ne üç padişahın saltanatında toplam 16 yıl süreyle sadrazamlık yapmış olan Sokullu Mehmed Paşa'dır. Sokullu'nun yarattığı güç odağı ölümünden sonra da kırılmamış, onun devam eden soyu üzerinden Osmanlı hanedanına alternatif arayışlar içinde potansiyel bir aday olarak bahsedilmiştir. Onun özellikle II. Selim döneminde devlet işlerini iyiden iyiye ele aldığını ve bir güç odağı olarak sahneye çıktığını söyleyebiliriz. Zira Selim, devlet işleri konusunda pek müdahaleci olmadı ve yetkiyi ona devretmekte zorluk yaşamadı. Diğer bir yandan kapı halkı ve akrabaları ile devletin bir çok noktasında ve idarede söz sahibi oldu.(3) İdarede söz sahibi olmak ekonomik, siyasi ve askeri anlamda da egemen olmak anlamına geliyordu. Sonuçta sultanın geri planda durduğu söz konusu yapıda, bu güçlü sadrazam Osmanlı ekonomisinin temelini teşkil eden tımar arazilerini ve buna dayanan makamları da dağıtıyordu.

Tüm bunlar Osmanlı İmparatorluğu gibi padişah ve hanedan merkezli bir yapının alışık olduğu şeyler değildi. Fakat devletin yapısında gerçekleşen bu dönüşümler kaçılmaz birer siyasi manevraydı. Osmanlı İmparatorluğu, Kanuni saltanatının sonuna kadar savaşlar yoluyla büyüyüp genişlemek siyaseti yerine, ele geçirilen toprakları korumak yoluna girmiş gözüküyor.(4) *Doğal sınırlara ulaşmak* şeklinde tarif edilen durum da esasen budur. Zaten Osmanlı İmparatorluğu Süleyman'ın saltanatının son yıllarında Anadolu'da yaşanan ekonomik darlık ve buna bağlı bir dizi asayiş bozukluğuyla birlikte yaşanan bir taht savaşını da yeni atlatmıştı.(5) Süleyman'ın saltanatının son yıllarında düşük gelirli sipahilerin yaşadığı ekonomik bunalımı aşmak için sefer istemesi ve bunu karşılayamayan padişahın "kocadığı" şeklindeki yorumlar da birleşince, sultanın muhalifleri şehzade Mustafa ve Bayezid etrafında toplandılar.

Sokullu Mehmed Paşa

Osmanlı Sultanının Kaygısı: Gücüm Gizemimden Gelir

Tüm bu gelişmeler Osmanlı sultanının mutlak konumunu sarsmış ve yeni bir sultanlık tarzının ortaya konmasını gerekli kılmış olabilir. *Bir tarz ve imaj olarak sefere çıkmayan, kendini idari anlamda arka plana alan ve yerleşik bir sultanlık* olarak tarif edebileceğimiz bu yeni tarz yaklaşımı ilk gösteren Selim oldu. Bu belki de yukarıda belirttiğimiz gibi onun siyasetle ilgisiz tabiatı ya da Sokullu'nun güçlü rolü ile de alakalı olabilir. Fakat ondan sonra bilinçli bir şekilde bu yeni tarz sultanlık imajını 1574'de tahta geçen III. Murad da uyguladı. Murad mutlak iktidarının önünde büyük bir engel olarak duran Sokullu'nun gücünü kırmak için çabalamakta bir sakınca görmedi ve harekete geçti.

Sokullu'nun 1579'daki şüpheli ölümünden sonra devlette güç dengelerinin yeniden dağıtılması sürecinde Murad farklı bir siyasi yola girmiştir. Sonuçta erken dönemden itibaren değişmeyen bir anlayış olarak hanedan Osmanlı Devleti'ni simgeleyen en önemli kurumdu. Devleti, hanedan olmadan düşünmek olanaksızdı ve Sultan Murad hanedanın merkezi bir güç odağı olarak yeniden konumlandırılmasıyla, buna dayanan yeni bir idari tarzı oluşturmanın yollarını da aramak istedi.

Bu noktada doğuya özgü semboller ve imgeler onun yaratmak istediği yeni hanedan ve sultanlık imajını besleyecekti. Doğuda bir sembol ya da ritüel, sultanın *mutlak egemenliğini ve ihtişamını* kanıtlamak için önemli bir araçtır. Özellikle Sokullu'nun ölümünden sonra dizginleri eline almaya çalışan Murad'ın oğlu için düzenlediği ve çağdaş kaynaklar tarafından da oldukça "ihtişamlı ve görkemli" olarak anılan 1582 tarihli sünnet düğününde ipleri yeniden kendisi ve ailesi adına eline almak için birçok fırsat yarattığını söyleyebiliriz. Bu düğünler ya da çeşitli festivaller sultanın ve hanedanın kendisini politik bir güç olarak halka sunmasını sağlıyordu.

Artık sultanlar (özellikle III. Murad) divan toplantısına katılmak bir yana dursun, geleneksel bir ritüel olarak cuma namazını halkla birlikte kılmaktan da geri durmuşlardır. Yine sefere çıkmayan bu sultanlık imajı sefer alayının ihtişamından da kendi kendisini mahrum bırakmıştı. Lakin cephedeki olası yenilginin sorumluluğunu bizzat üstüne almak, sultanın güçlü imajı için belki de daha büyük bir risk olabilirdi. Sonuç olarak sultan, kendi gücünü yeni bir imajla destekliyordu. Bu, sultanın erişilmezlik üzerine kurguladığı bir *gizemden* ibarettir. Sultan, yabancı elçilerle konuşmayarak onlar üzerinde yarattığı güç ve heybet imajını şimdi de kendi kullarına ve halkına karşı yaratacağı.

Sultan III. Murad

Osmanlı Devleti idareden bir şekilde kendisini geri plana çeken sultanlar neticesinde devletin idaresinde önem kazanan paşaların hizipleştiği ve çeşitli siyasi-ekonomik çıkarlar neticesinde birbirleri ile rekabet içine girdiği bir sisteme de sahip olmuştu. Bu sistem de özellikle on altıncı yüzyılın sonuna doğru devletin içerisinde bulunduğu buhran, dönüşen ve aksayan ekonomik-askeri ve siyasi sistem içerisinde arzulan ve sürmesi istenen bir durum değildi.

Erken dönemden bu yana, Osmanlı sultanları tahta geçişlerini takip eden süreçte iktidardaki mutlak otoritelerini tesis etmek için en önemli araç olarak büyük savaş hamleleri ve bunu pekiştiren zaferleri kullandılar. Bu anlayış özellikle II. Mehmed'in İstanbul'u fethi sürecinde harekete geçiş noktaları arasındaki en önemli faktördür. Otoritesini güçlendirecek bir hamleyle devlet içinde Sokullu'nun etkisini kırmak için sultan, doğudaki azılı düşmanla (Safevi Devleti) 1555 Amasya Antlaşması'ndan bu yana süren barışı bozmuştur. 1578'de başlayan Osmanlı-Safevi mücadelesi sultanın yeniden kurmaya çalıştığı otoritesi için önemli bir vesile olabilirdi. Fakat cepheden bir türlü gelmeyen başarı haberlerinin sultanı bu noktada başka bir araç bulup onu kullanmaya teşvik ettiği görülüyor. Bunların arasında büyük bir güç gösterisine dönüşen *ihtişamlı festivaller ve kutlamalar* karşımıza çıkıyor.

Hanedan İçin Mühim Bir Husus: Düğünler ve Festivaller

Osmanlılar erken dönemden itibaren başarısız geçen bir seferin sonrasında oluşması muhtemel olumsuz havayı kırmak için çeşitli sünnet törenleri veya düğünler gerçekleştirdiler. Mesela 1440'da Belgrad kuşatmasından başarısızlıkla dönen II. Murad, oğlu Mehmed'i (Fatih) Sitti hatun ile evlendirerek mağlubiyeti unutmak ve unutturmak istedi. Yine II. Mehmed'in başarısız Belgrad seferinden sonra Edirne'de şehzadeleri için dönemin kaynaklarına da yansıyan dillere

destan bir sünnet düğünü yaptığını biliyoruz. Keza Süleyman'ın 1529'daki başarısız Viyana kuşatmasından sonra 1530'da şehzadelerine gösterişli bir sünnet düğünü yaparak mağlubiyet havasını kırmıştı. Bu açıdan ele alındığı zaman 1582'de yapılan sünnet düğünü Murad'ın cepheden gelen olumsuz haberleri gölgeleme arzusunun bir yansıması olarak düşünülmelidir. Murad'ın bu düğün sırasında ulaşılamaz görünmek istemiş ve mümkün olduğunca ihtişamı arttırmaya gayret göstermiş olduğu anlaşılıyor.

18. Yüzyılda Bir Sünnet Düğünü

Bir İlk: Valide Sultan Ünvanı

Haremin ise valide sultanın şahsında güçlü bir kurumsal kimlik kazandığı dönem yine III.Murad'ın saltanatında gerçekleşti. Annesi Nurbanu'nun *valide sultan* olarak resmi bir unvan alması Osmanlı hanedanı için bir ilktir. Sultan Süleyman'ın eşsiz mirası olan Süleymaniye Camii ile Sultan Ahmet Camii arasındaki yaklaşık 50 yıllık devrede Osmanlı başkentine yapılan tek hanedan camii Nurbanu'ya aitti. Yine valide sultan maaşının önemli bir miktar olduğunu biliyoruz. Sırf bunlar bile kendi başına haremin bu dönemde valide sultan önderliğinde ne denli önemli bir konuma kavuştuğunu gösteriyor. Sultan Murad'ın idarede hanedanı güçlendirme gayretinin onun bu noktada hareme ve valide sultana yüklediği rolün de artmasına sebep olduğu düşünülebilir.

Diğer bir yandan sultan, idari anlamda divan-ı hümayun ile kendi arasında psikolojik bir duvar ördü. O, tıpkı atası II.Mehmed'in divan toplantılarına katılmama kararına benzer yeni bir uygulamayı, "telhis" sistemini uyguladı. Telhis, "Osmanlı bürokrasisinde sadrazamın padişaha türlü meselelerle ilgili yolladığı tezkere veya arzın resmi adı" şeklinde tarif edilebilir. Kısacası

sultan, *mutlak vekili ve paşalarıyla dahi muhatap olmak istemeyen* bir anlayışı hayata geçiriyordu. Bu tam olarak Sokullu devrinin güçlü divan yönetimine "yerini bil" demek şeklinde açıklanabilecek bir hamleydi. Murad'ın devlet idaresinde *erişilmez* mutlak konumuna telhis yoluyla da katkı sağladığı anlaşılıyor.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu sultan ve hanedan merkezli bir idare tarzını özellikle II. Selim'in saltanatında terk etmişti. Bu dönüşümün ilk belirtilerinin Sultan Süleyman döneminde olduğunu ve bir çok yerleşik temayülün o devreden itibaren değişmeye başladığı da görülüyor. II. Selim'in ön plana çıkardığı Sokullu sadrazamlık makamında 16 yıl boyunca büyük bir gücü sultanlar adına idare etti. Bunun bir sonucu olarak önemli bir güç odağı haline dönüştü. Sultan Murad idarede bu etkinin kırılması için harekete geçti. Bu noktada festivallerin yanı sıra çoğunlukla doğuya özgü iktidarın sembollerden de yararlanıp otoritesini bunlar aracılığıyla güçlendirdi. Kendisini gizemli bir yalnızlığa bürüdü ve bundan büyük bir güç sembolü yarattı. Ayrıca kullarıyla arasına yeni bir set çekmek için uygulamaya koyduğu telhis sistemi eliyle kendisini devletin merkezine alan güçlü bir sultan imgesi yarattı. Mensubu olduğu Osmanlı hanedanını da bir güç odağı şeklinde yeniden dönüştürüp bu doğrultuda politik bir tercih olarak harem bir kurum şeklinde kurumsal kimlik kazanmasına katkıda bulundu. Bu noktada "valide sultan"ın kişiliğinde harem bir kurum olarak aktif bir şekilde Osmanlı siyasal yaşamına bile isteye girmiş gözüküyor.

Dipnot:

- (1): Hürrem Sultan, o zamana kadar yaygın olarak uygulanan, validelerin şehzadeleriyle birlikte sancağa gitmesi usulünü ortadan kaldırdı. Ayrıca hane halkıyla birlikte kadınların ikamet ettiği eski saraydan, sultanın ikamet ettiği Topkapı Sarayı'na taşındı. Öte yandan bir cariye olarak Süleyman'ın resmi nikahlı eşi olması yeni bir valide modeline doğru ilk belirtilerdi. Bk. Leslie P. Pierce, "Harem-i Hümayun", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çeviri: Ayşe Berktaş, 1996, İstanbul.
- (2): Özellikle oğullarının bekası uğruna bazı hizipleşmelere dahil olduğunu anlıyoruz. Bu noktada ise en önemli yardımcısı kuvvetle muhtemel damadı Rüstem Paşa'ydı. Rüstem Paşa'nın affi için Sultan Süleyman'a bizzat ricacı olduğu mektup, Çağatay Uluçay tarafından yayınlanmıştır. Bk. Çağatay Uluçay, "Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları", Ufuk Kitapları, 2001, İstanbul.
- (3): Sokullu'nun adeta devlet içinde yeni bir devlet şeklinde nitelendirebileceğimiz idari tablosunu daha iyi anlamak için: Bk. Uros Dakic, "The Sokullu Family Clan and Politics of Vizierial Households in the Sixteen Century", Central Europa University, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012, Budapeşte.
- (4): Daha Süleyman'ın saltanatı döneminde padişahın artık mümkün olduğunca savaş istemediği ve barışı korumak arzusunda olduğu, Venedik Balyoslarının raporlarına yansımıştır. Bk. Erhan Afyoncu, "Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanuni ve Şehzade Mustafa", Yeditepe Yayınevi, Editör: Erhan Afyoncu, 2012, İstanbul.
- (5): Kanuni devrinde yaşanan taht kavgalarının ayrıntılı bir incelemesi için: Bk. Şerafettin Turan, "Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Taht Kavgaları", Bilgi Yayınevi, 1997, İstanbul.

Kaynakça:

- AFYONCU, Erhan, "Sokullu", Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2009, Cilt: 37, s 354-357.
- AKDAĞ, Mustafa "Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyancıları", Cem Yayınevi, 1995, İstanbul, s 108-110.
- DAKİC, Uros "The Sokullu Family Clan And Politics Of Vizierial Households In The Second Half Of The Sixteen Century", Central Europa University, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012, Budapeşte.
- EMECEN, Feridun, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışları Üzerine Bazı Örnekler ve Mülahazalar", İslam Araştırmaları Dergisi, sayı: 6, 2001, s 63-76.
- FADOR, Pal, "Telhis", Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2011, Cilt:40, s 402-404.
- GÜRKAN, Emrah Sefa, "Fooling the Sultan: Information, Decision-Making and the Mediterranean Faction", The Journal Of Ottoman Studies, sayı: XIV, 2015, s 57-96.
- İNALCIK, Halil, "Mehmed II", Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2003, Cilt: 28, s 395-407.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, 1300-1600", Yapı Kredi Yayınları, Çeviri: Ruşen Sezer, 2016, İstanbul.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, "Murad III", Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2006, Cilt: 37, s 172-176.
- ÖZKAN, Nevin, "Bir İtalyan Arşiv Belgesine Göre Şehzade Mehmet'in Sünnet Düğünü (1582)", Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2003, sayı: 4, s 89-109.
- PIERCE, LESLIE "Harem-i Hümayun", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çeviri: Ayşe Berktaş, 1996, İstanbul.
- OCAKAÇAN, Levent Kaya, "Festivities and Curfew, Centralization and Mechanisms of Opposition in Ottoman Politics, 1582-1583", Venetians and Ottomans in the Early Modern Age Essays on Economic and Social Connected History, s 57-72.
- ŞAHİN, İlhan, "Nurbanu Sultan", Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2007, Cilt: 33, s 250-251.
- TURAN, Şeraffettin, "Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Taht Kavgaları", Bilgi Yayınevi, 1997, İstanbul.
- ULUÇAY, Çağatay, "Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları", Ufuk Kitapları, 2001, İstanbul.
- "Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanuni ve Şehzade Mustafa", Yeditepe Yayınevi, Editör: Erhan Afyoncu, 2012, İstanbul.